

Доповідь Георгія Касьянова
«Історична політика 1980–2000-х рр.:
«Захід», «Східна Європа» (спроба порівняння)» (стенограма)

Отже, я хотів би почати із базових визначень – що таке історична політика й історична пам'ять, те, чим я буду зараз оперувати. Я прочитаю це із своєї статті, щоб зекономити час.

Історична пам'ять це цілеспрямований, сконструйований засобами історичної політики відносно стійкий набір взаємопов'язаних колективних уявлень про минуле певної групи. Кодифікований і стандартизований у громадських, культурних і політичних дискурсах, міфах, символах, мнемонічних і комеморативних практиках. Історична пам'ять, з одного боку, є результатом культурного, соціального, політичного конструювання, але також своєю чергою сама постає засобом конструювання культурної, соціальної, політичної, релігійної ідентичності, котра в епоху націоналізму синтезується в ідентичність національну.

Історична політика це різновид політики, метою якої є целеспрямоване конструювання та утилітарне використання в політичних цілях історичної пам'яті та інших форм колективних уявлень про минуле і його репрезентацій, у тому числі професійною історіографією. Історична політика здійснюється в інтересах політичних, культурних, етнічних та інших суспільних груп у боротьбі за владу, за її утримання або перерозподіл. Історична політика є засобом забезпечення політичної, культурної або іншої форми лояльностей великих суспільних груп, а також утримання ідеологічного та політичного контролю над ними. Найбільш виразною рисою історичної політики є ідеологічна та політична інструменталізація як історії (тобто впорядкування версій знань та уявлень про минуле), так і пам'яті, утилітарне використання історії та пам'яті у внутрішній політиці, юридичних та законодавчих практиках, ідеологічних, дипломатичних та військових конфліктах.

Простір – «Захід» і «Східна Європа», відносно категорії ментального картографування, очевидно політично детерміновані. Коли я говорю «Захід», передусім маю на увазі Західну Європу до 2004 р., Євросоюз. Коли ми говоримо про

культурну мапу – говоримо про різні речі. Поняття «Захід» та «Східна Європа» я використовую в традиційному до 2004 р. сенсі. Зараз це нова Східна Європа – Україна, Білорусь, Молдова, я буду говорити про більший регіон. Поняття «Захід» буду використовувати, коли йтиметься про Євросоюз. В контексті теми мого виступу, зосереджу увагу на ідеї транскультурної, транснаціональної історичної політики, буду говорити про проекти, які здійснювались загальноєвропейськими структурами. Є політичний проект – об'єднана Європа, і цей політичний проект вимагав певного типу історичної політики. Питання: якого? Відповідь на це питання – інтеграційного. Починаючи від 50-х рр. ХХ ст., реалізовувались відповідні проекти історичної політики, наприклад, створюються різні комісії з написання спільних підручників. У 80–90 рр., коли починається бум історичної політики в Європі – з'являються рамкові проекти – перш за все таким рамковим проектом стає Голокост. Пам'ять про Голокост, у тому вигляді, в якому вона була сконструйована у 80–90-х рр., це транснаціональний проект. Аляйда Айсман сказала, що цей проект перетворювався на «глобальну ікону». Для європейської культурної свідомості подібна пам'ять залишалася національною в кожній країні, а тут була транснаціональна рамка, яка пропонувалась всім, і всі мали її прийняти. І всі згодились, що пам'ять про Голокост треба прийняти. Пам'ять про Голокост могла об'єднати як спільна відповідальність за те, що відбулося. На дидактичному рівні також, в якості пропозиції, щоб подібного не повторилося у майбутньому.

Для Східної Європи своєрідним квитком в Євросоюз, серед іншого, було прийняття моделі про Голокост як транснаціональної рамки. З кінця 90-х рр., країни Балтії, Центрально-Східної Європи, менше – Балкани, всі приймають запропоновані структури моделі пам'яті як інтегруючі. Паралельно виникає своя власна тенденція – змагання жертв. Ми говоримо про євреїв, але ми також жертви, і ми є жертвами комунізму. Для Східної Європи такою інтегруючою ідеєю стала ідея пам'яті про комунізм. Потім вона трансформувалась в ідею порівняння й поєднання в одному флаконі комунізму й нацизму. Фактично йшлося про їх з'єднання як однотипних явищ. Раптом

– вже комунізму немає, очевидно, що це пов'язано було із певною кризою ідентичності, яку треба було пояснити.

На теренах Східної Європи починають конкурувати два проекти: пам'ять про Голокост і пам'ять про комунізм, які нібито мали сполучатись, але вони переросли у серйозний конфлікт. До цього додалася проблема із народженням національних наративів. Виникає питання: чому така увага саме до цих питань?

Повертаючись до визначень, з яких я почав, хотів би знайти пояснення. Чому ці транснаціональні структури пам'яті, чому структури пам'яті раптом набули такої колосальної актуальності саме в цей період? Перш за все – криза ідентичності, включно із Західною Європою, яка досі переживає кризу ідентичності. У Франції проект «Les Lieux de mémoire», який заснував Пьер Нора. Які проблеми у французів із національною ідентичністю? Ніяких проблем – французи одна із найбільш націоналістичних націй у Західній Європі, яка чітко формулює, артикулює свою позицію, наприклад, з приводу англійської мови, англіцизмів і т.д. Чому раптом потрібен був такий фундаментальний проект, пов'язаний із національною пам'яттю? В Німеччині відбувається знаменитий «Historikerstreit», так звана «битва істориків», які вживали термін «історична політика» в якості негативного маркера щодо використання історії політиками. Це приклад двох основних країн Євросоюзу, у них відбувається те, що називається кризою національної ідентичності. В чому проблема? Справа у тому, що інтеграційні процеси, загальноєвропейська ідентичність, очевидно, була першим викликом національній ідентичності. У німців були свої проблеми. Коли у французів виникли ці проблеми, були якісь свої чинники, в Італії – те ж саме. Порозумітися із минулим про фашизм італійцям не дуже легко. Якщо брати інші великі країни, наприклад, Іспанію, порозуміння з франкським минулим виходить на поверхню в 80–90 рр. ХХ ст. На цей період припадає загальна криза ідентичності, спровокована виходом траснаціональних культурних форм, які вступають у конфлікт із національними.

У випадку Східної Європи все досить просто. Криза ідентичностей пов'язана із виходом із комунізму й поверненням

до Європи. Відома кундерівська формула про «вкрадену Європу». Східна Європа повертається в лоно сім'ї, однак при цьому парадоксально виникає криза ідентичності. Тому що повертаючись у лоно сім'ї треба знати, про що ця сім'я? З одного боку, вона формується як транснаціональний європейський проект. З іншого, ми повертаємось, і нам потрібно пригадати свою власну ідентичність. Ту ідентичність, яка придушувалась комуністами, і це своє обов'язково треба повернути. Виникає питання: а що ж є цим своїм, відповідь на яке – це націоналізм. Ми повертаємо націоналізм, і він просто фатально вступає в конфлікт із загальноєвропейською ідентичністю.

Якщо порушувати питання про Голокост, то тут у східноєвропейських народів із цим є серйозні проблеми. Проблеми з ідентичностями подолали досить просто – повернулись до національних наративів, відновили їх, але виникла потреба вступу до Євросоюзу. На 2004–2005 рр. припадає нова фаза кризи ідентичності, яка співпала зі вступом частини Східноєвропейських країн до Євросоюзу. На цих теренах є транснаціональна форма пам'яті, наприклад, Голокост. Ідея загальноєвропейської ідентичності відіграє важливу роль в системі цінностей цього утворення. До речі, музей історії Європи, європейської ідентичності досі не почав працювати, хоча приміщення стоїть в Брюсселі, готове. Думаю, питання «чому?» є риторичним.

У всій Центрально-Східній Європі пожвавлення історичної політики пов'язується із 2005 р. Значні міжнародні конфлікти цього періоду пов'язані з пам'яттю: Польща з Росією, Польща із Україною, Росія із країнами Балтії. Конфлікти загострилися після вступу частини цих країн до Євросоюзу. Виникає питання – «чому саме в цей час?» По-перше, це пов'язано із тим самим викликом – транснаціональна ідентичність, нав'язана європейськими структурами. З іншого боку, ми прийшли, увійшли, але ми все одно не такі. Нам треба пояснити, чому ми не такі. Як ми будемо пояснювати? Відповідь на це питання – ми будемо пояснювати, посилаючись на минуле. У нас був комуністичний режим, він нищить все прекрасне, що було, тому ми такі бідні родичі у Євросоюзі. І ця форма

культурної меншовартості, вона транслюється і нам треба час, щоб відновитись, тому така увага до комунізму, тому, власне, й друга частина цієї кризи.

І тепер я переходжу на наші території, пострадянські. Чому тут історична політика набуває таких активних, іноді дуже агресивних, форм? В певному сенсі в українському випадку є спільні речі із Східною Європою й кризою ідентичності, маємо навіть декілька криз. Перша – сформульована Кучмою наприкінці 90-х рр. ХХ ст., коли він сказав, що національний проект в Україні не спрацював. Думаю, що він помилився, коли це казав, він мав на увазі щось своє. Але створити загальнонаціональну ідентичність – це був серйозний виклик для історичної політики, тому тут криза ідентичності трансформувалася в багатоаспектну кризу множинних ідентичностей – загальноукраїнську, регіональну, меншин. Ми зараз бачимо, які все це мало серйозні наслідки.

Отже, переходжу до завершальних зауважень. Головна теза – криза ідентичностей існувала на різних етапах, відповідь на яку намагались знайти із допомогою історичної політики. Зараз існує дуже серйозна проблема, ми входимо в нову фазу кризи ідентичності. Міграційна криза, відповідно, Brexit, підводять Захід до усвідомлення того, що структури, створені під Європейський проект, не працюють. Або не ефективно працюють. А це, в свою чергу, знову породжує кризу ідентичності. Можливо, ми в черговий раз знайдемо порятунк в національній ідентичності. І ми бачимо, що зараз відбувається в Східній Європі, і не тільки в Східній Європі, якщо ми подивимось на загальні тенденції до «поправління». Не є винятком й ситуація в Західній Європі, популярність на Заході правих рухів спровокована не лише еміграційною політикою, а й кризою взагалі надєвропейських структур. І в Західній Європі, і в Центральній-Східній, й на пострадянському просторі простежується нова криза ідентичності. Приклад України чудовий для цього, і очевидно, що у нас відкриваються двері для нового етапу історичної політики, яка буде ще більш агресивною, ще більш прамолійною, й ще більш конфліктогенною, ніж раніше. На цій, як завжди оптимістичній, ноті я закінчую свій виступ.